

İKTİSADİ ANALİZDE METODOLOJİK ÇOĞULCULUK: BİR SAVUNU

Fatma Esra SOYLU*

ÖZ

Bu çalışma, metodolojik çoğulculuğun iktisatta ontolojik bir zorunluluk olduğunu savunmaktadır. "Ontolojik zorunluluk" ifadesi, metodolojik çoğulculuğun tek başına sosyal gerçekliği açıklamak için yeter koşul olduğu iddiasını değil; sosyal gerçekliğin açık sistem niteliği kabul edildiğinde, metodolojik tekçiliğin sürdürülemez hale geldiğini, bu anlamda çoğulculuğun ihmal edilemeyecek bir gereklilik olduğunu anlatmak üzere kullanılmaktadır. Ana akım iktisat, iktisadi gerçekliği kapalı bir sistem olarak ele alan tümdengelimci metodolojiye dayanmaktadır. İktisatçıların kullandığı formalist yöntemlerin çoğu, uygulanabilmeleri için olay düzenliliklerinin varlığını gerektirir; yani, kapalı sistemlerin varlığını kabul ederler. Fakat sosyal gerçeklik, tabakalaşmış, dinamik yani süreç odaklı ve aynı zamanda içsel olarak ilişkiseldir, yani açık bir sistemdir. Ana akımın zayıf performans göstermesinin başlıca nedeni işte tercih ettiği bu metodolojinin sosyal gerçekliğin ontolojisine uygunsuz olmasıdır. Yalnızca kapalı sistemlerde uygulanabilir olan tek bir metodolojiye bağlı kalmak, iktisadi analizin gücünü sınırlamaktadır. İktisadi gerçekliği daha kapsayıcı ve derinlemesine analiz etmek, gerçekliğin kendisine ilişkin bir sorgulama ile birlikte bu gerçekliğe uygun metodolojilerin seçimiyle mümkün olur. Metodoloji tercihinde bir keyfilikten ziyade, ortak bir ontolojiye dayanmak, metodolojinin önemiyetinin korunmasında önemli bir görev üstlenir. Sosyal gerçekliğin açık bir sistem olarak kavranması şeklindeki bir ortak ontoloji, böylece, iktisadi analizde metodolojik çoğulculuğu savunmanın en ikna edici biçimini oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Çoğulculuk, Metodolojik Çoğulculuk, Formalizm, Açık Sistem

METHODOLOGICAL PLURALISM IN ECONOMIC ANALYSIS: A DEFENSE

ABSTRACT

This study argues that methodological pluralism is an ontological necessity in economics. The expression 'ontological necessity' is not used to claim that methodological pluralism is, by itself, a sufficient condition for explaining social reality; rather, given the open-system character of social reality, it conveys that methodological monism becomes untenable, and that pluralism, in this sense, constitutes an indispensable requirement. Mainstream economics is based on a deductivist methodology that treats economic reality as a closed system. Most of the formalist methods employed by economists require the existence of event regularities to be applicable; in other words, they assume the existence of closed systems. However, social reality is stratified, dynamic—that is, process-oriented—and inherently relational, meaning that it is an open system. The primary reason for the weak performance of mainstream economics lies in the fact that its chosen methodology is ontologically incompatible with social reality. Restricting economic analysis to a single methodology that is only applicable in closed systems limits its explanatory power. A more comprehensive and in-depth analysis of economic reality is possible only through a critical examination of reality itself and the selection of methodologies suited to it. Rather than being an arbitrary choice, methodological selection should be grounded in a shared ontology, which plays a crucial role in preserving the significance of methodology. Thus, a shared ontology that recognizes social reality as an open system provides the most compelling justification for advocating methodological pluralism in economic analysis.

Keywords: Pluralism, Methodological Pluralism, Formalism, Open System

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, E-Posta: fatma.soylu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3183-1179, Ankara/Türkiye.

Makalenin geliş tarihi: 11.03.2025
Makalenin kabul tarihi: 02.12.2025

Submission Date: 11 March 2025
Approval Date: 02 December 2025

Giriş

20. yüzyılda bilim felsefesinde meydana gelen gelişmeler, sosyal bilimlerde metodolojik çoğulculuğun ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynamıştır. Thomas Kuhn'un paradigma değişimi teorisi, bilimsel bilginin doğrusal bir ilerleme içinde olmadığını, aksine farklı paradigmaların tarihsel süreç içinde yer değiştirerek varlığını sürdürdüğünü göstermiştir. Bu anlayış, sosyal bilimlerde tek bir yöntemin tüm olguları açıklamak için yeterli olamayacağı fikrini güçlendirmiştir. Paul Feyerabend'in epistemolojik anarşizm yaklaşımı metodolojik çoğulculuğu en radikal biçimde savunarak, bilimde tek bir yöntem anlayışının yerine, araştırmacının farklı yöntemleri serbestçe seçebileceğini öne sürmüştür. Bu gelişmelerin sonucunda metodolojik çoğulculuk, sosyal bilimlerde katı yöntemsel sınırlamalara karşı bir alternatif olarak ortaya çıkmış ve farklı geleneklerin bir arada değerlendirilmesine olanak tanıyan bir yaklaşım haline gelmiştir.

472

Bilim felsefesinde meydana gelen gelişmelerin iktisat biliminde çoğulculuk tartışmalarına başlanmasına katkısı oldukça büyüktür. Bu katkının yanı sıra ana akım iktisat teorisinden, çeşitli düzeylerde duyulan memnuniyetsizliğin de çoğulculuk tartışmalarına zemin hazırlayan önemli bir unsur olduğuna kuşku yoktur. İktisatta çoğulculuk çağrısı ilk kez 1992 yılında *American Economic Review* dergisinde Geoffrey Hodgson, Uskali Mäki ve Deirdre McCloskey tarafından yapılan bir duyuru ile gündeme gelmiştir.¹ Bu çağrı, aralarında Paul Samuelson, Herbert Simon ve Jan Tinbergen'in de bulunduğu 44 iktisatçı tarafından imzalanmıştır.² İmzacılar, farklı yaklaşımlar arasında eleştirel tartışmanın teşvik edilmesi ve disiplin içindeki entelektüel çeşitliliğin korunması gerektiğini vurgulamışlardır. Temel amaç, entelektüel tekelliliğin iktisat bilimi açısından taşıdığı tehlikelere dikkat çekmek ve bilimsel dergilerdeki yayın çeşitliliğinden, iktisatçıların işe alım süreçlerine kadar geniş bir yelpazede çoğulculuğu teşvik etmektir. 1993 yılında bu çerçevede *International Confederation of Associations for Pluralism in Economics* (ICAPE) kurulmuş, böylece çoğulculuğun kurumsallaşması yolunda önemli bir adım atılmıştır.

¹ Metodolojik çoğulculuk iktisat literatüründe tartışılmaya başlanmıştır. Hatta Bruce Caldwell *Beyond Positivism* adlı kitabıyla iktisat literatürüne çoğulculuğu kazandıran kişi olarak kabul edilir. Burada bahsedilen, iktisat bilimi için çoğulculuk yaklaşımının gerekliliğine ilişkin topluca yapılan ilk girişim olmasıdır.

² Geoffrey Hodgson, Uskali Mäki and Donald McCloskey. "A Plea for a Rigorous and Pluralistic Economics." *American Economic Review*, 82 no 2 (1992): xxv.

İktisat bilimi için çoğulculuk yaklaşımının gerekliliğini gösteren önemli girişimlerden bir diğeri ise 2000 yılında Fransa’da iktisat öğrencileri ve akademisyenler tarafından başlatılan *Post-Otistik İktisat* hareketidir. Hareketin temel talebi, iktisatta metodolojik ve teorik çoğulculuğa alan açılmasıdır. Temel olarak iktisat eğitiminde yer alan tek seslilik eleştirilmiştir. Hareketin mensupları, ana akım iktisada bütünüyle karşı olmadıklarını, ancak ona gösterilen hoşgörünün alternatif yaklaşımlar için de geçerli olması gerektiğini savunmuşlardır. Başka bir deyişle, iktisat disiplininin mevcut yapısının alternatif yaklaşımlara yeterli çalışma alanı sunmadığı ve bu durumun disiplinin sağlıklı işleyişini engellediği ileri sürülmüştür. Neoklasik iktisadın, iktisat eğitiminde mevcut hegemonyasını eleştiren iktisat öğrencileri, sosyal gerçekliği analiz etmede daha başarılı olan yaklaşımların da iktisat eğitimine dahil olması yolunda birlik olup çoğulculuk çağrısında bulunmuşlardır.

İktisatta çoğulculuk tartışmaları yalnız bu iki örnekte bile görülebileceği üzere oldukça farklı düzeylerde/boyutlarda ve anlamlarda ele alınmaktadır. Bu iki örnekte yapılan çoğulculuk tartışmaları -kurumsal düzey ve pedagojik düzey olarak adlandırılmak üzere- çoğulculuğun tartışıldığı düzeylerden yalnızca ikisini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra çoğulculuk, teoriler, yöntemler, metodolojiler, yaklaşımlar, modeller, konular veya açıklamalar çerçevesinde ele alınabilmektedir. Ayrıca, çoğulculuğun kaynakları olarak da ontolojik, epistemolojik, pragmatik, tarihsel, sosyolojik, politik veya hōristik boyutlar ele alınabilir.³ Örneğin Grabner ve Strunk, literatürdeki çoğulculukları şöyle özetler. Epistemolojik çoğulculuk, iyi açıklamanın ne olması gerektiğine ilişkin ölçütlerle ilişkilidir. Yöntemsel çoğulculuk, araştırmada kullanılan yöntemlere işaret eder. Ontolojik çoğulculuk gerçeğin varsayılan özelliklerine ilişkin bir çoğulculuk tanımlar. Kişisel çoğulculuk, araştırmacılar için toplumsal cinsiyet, ırk ya da politik yönelim farklılıkları bağlamında bir çoğulculuk tanımlar. Amaç çoğulculuğu, araştırmaya değer görülen araştırma amaçları, sorular ve sorunlar anlamında çoğulculuk tanımlar. Kuramlar çoğulluğu kuramlar hakkında ve konular çoğulluğu ise ele alınan konular hakkında çoğulculuğu tanımlar.⁴ Bu başlıklar daha da genişletilebilir.

Bu çalışmanın konusunu yalnızca metodolojik çoğulculuk oluşturmaktadır. Metodolojik çoğulculuk, en genel tanımıyla iktisat biliminin

³ Esther-Mirjam Sent, “Pleas for Pluralism”, içinde *Real World Economic. A Post-Autistic Reader*, Ed. Edward Fullbrook, London, 2006, 179.

⁴ Claudius Gräbner and Birte Strunk, “Pluralism in Economics: Its Critiques and Their Lessons,” *Journal of Economic Methodology* 27, no 4 (2020): 2.

benimsediği metodolojinin, sosyal gerçekliği açıklamadaki başarısızlığı sebebiyle, başka metodolojilere alan açma zorunluluğunu ifade eder. İktisat bilimi, tümdengelimci (matematiksel) model oluşturma yönteminin bir fetişizmi haline gelmiştir ve bu metodoloji, ana akım iktisadın mevcut başarısızlığının altında yatan temel etkidir. Tümdengelimci dayalı yaklaşımlar genellikle kapalı sistemler varsayımıyla çalışır, oysa iktisadi analizin nesnesi olan sosyal gerçeklik açık bir sistemdir. Bu nedenle, bu sosyal gerçekliğin doğasına uygun olan metodolojiler analize davet edilmelidir.

Çalışmada iktisat literatüründe yer alan metodolojik çoğulculuk tartışmalarına yer verilecek ve bu yaklaşımlar arasında, sosyal gerçekliğin doğasına ilişkin bir sorgulama yürüten ve bu ontolojiye uygun bir çoğulculuk savunusu yapan yaklaşımların diğerlerine üstün olduğu ileri sürülecektir. Çoğulculuk savunuları arasında, metodolojileri herhangi bir kritere tabi tutmadan birlikte kullanılmasını öneren eklektik yaklaşımların yanı sıra, zaten “en iyi” metodolojiyi seçmenin mümkün olmamasından yola çıkan nihilist pozisyona kadar genişleyen bir skalada çoğulculuk yaklaşımı bulunmaktadır. Bu yaklaşımların her biri ana akım iktisadın ve bilim olarak iktisadın yöntemsel tercihleri sebebiyle başarısızlıklarına dikkat çekme hususunda oldukça değerli yaklaşımlardır. Fakat bu yaklaşımlar, sosyal gerçekliğin ontolojik özelliklerine dair bir sorgulamadan türemezler.

Metodolojik çoğulculuk iktisat bilimi için bir tercih değil veya bir hoşgörü alanı değil, bir zorunluluktur. Bu zorunluluğu ifşa etmenin yolu ise bilimin analiz nesnesinin doğasına uygun metodolojik seçimin gerekliliği üzerine düşünmekten geçer. Sosyal gerçekliğin açıklığı kabul edildiği anda ana akımın metodolojik tekçiliği imkansızlaşacak ve metodolojik çoğulculuk bir zorunluluk olarak meşrulaşacaktır. Bu çalışma, metodolojik çoğulculuğun bilim felsefesindeki konumunu ele alarak başlayacak ve devamında iktisat biliminde bu konudaki tartışmaları inceleyecektir. Metodolojik çoğulculuğu sosyal gerçekliğin ontolojik özellikleri sebebiyle bir kaçınılmaz bir yönelim olarak ele alan açık sistem yaklaşımları çalışmanın üçüncü bölümünde aktarılacaktır. Takip eden dördüncü bölümde ise açık sistem yaklaşımlarının yeteri kadar çoğulcu olmadığı yönündeki tartışmalara değinilecek ve çalışma bir değerlendirme bölümüyle son bulacaktır.

Bilim Felsefesi ve Metodolojik Çoğulculuk

Bilim felsefesi, bilimsel teorilerin, yöntemlerin ve araştırma pratiklerinin kavramsal ve epistemolojik temellerini inceleyen bir disiplindir; amacı bilimler için “tek ve objektif bir metodoloji” belirlemek değil, mevcut yöntemleri analiz etmektir. Bu çerçevede, geleneksel monist yaklaşımlar bilimsel bilginin evrensel bir yöntemle üretilebileceğini savunurken, çoğulcu yaklaşımlar bilimsel yöntemlerin tarihsel, bağlamsal ve disipline özgü nitelikler taşıdığını vurgular. Çoğulculuk, bilimsel kuralların ve yöntemsel standartların zaman içinde değişebileceğini ve farklı bilim dallarında farklı biçimlerde uygulanabileceğini kabul eder.

Metodolojik çoğulculuk savunusu, metodolojilerin, bir diğeri karşısında üstünlüğünü değerlendirecek evrensel bir kriter bulunmamasından kaynaklanır. Çoğulculuk ile ilgili tartışmalar, bilim felsefesinde pozitivist yaklaşıma olan eleştirilerle ve onu aşma girişimleri ile ilişkilidir. Bilim felsefesindeki metodoloji seçimi sorunu, bilim olan ile olmayanı ayırt etme problemi (*demarcation problem*) ile doğrudan bağlantılıdır. Özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru yürütülen tartışmaların merkezinde, Karl R. Popper’ın yanlışlamacı (*falsificationist*) bilim anlayışı ve bu anlayışın ortaya çıkardığı epistemolojik sorunlar yer almıştır. Popper, bilimsel bilginin yanlışlanabilir olması gerektiğini öne sürmüştür, ancak bu kriterin gerçek bilimsel uygulamalarla tutarsız olduğu zamanla ortaya çıkmıştır. 1980’lerden itibaren, bilim felsefesinde bilim olan ile olmayanı ayırmaya yönelik girişimlere karşı artan bir muhalif duruş gözlemlenmektedir. Caldwell (1989), bu bağlamda şu tespitte bulunur: “Eğer [*bu tür girişimler*] başarılı olsaydı, eleştirel çoğulculuğa gerek kalmazdı.”⁵

Metodolojik çoğulculuğa dair tartışmalarda değinilmesi gereken önemli bir isim Kuhn’dur. Kuhn’un yaklaşımı, bilimsel yöntemlerin tarihsel olarak değiştiğini ve tek bir yöntemin evrensel geçerliliğe sahip olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Kuhn, bilimsel toplulukların belirli dönemlerde belirli paradigmalar etrafında çalıştığını, bu paradigmaların açıklayıcı gücü zayıfladığında ise yerlerini alternatif çerçevelere bıraktığını ileri sürer.⁶ Bu

⁵ Bruce Caldwell, “Post-Keynesian Methodology: An Assessment”, *Review of Political Economy* 1 no 1, (1989): 44

⁶ Margaret Masterman 1992 tarihli çalışmasında “paradigma” kavramının Kuhn’un metinlerinde en azından yirmi farklı anlamda kullanıldığını belirtir. Bu makalede kavramı daha açık biçimde tanımlamak amacıyla, Kuhn’un (2021:278) paradigma terimini ağırlıklı olarak iki temel anlamda kullandığını belirtmek gerekir: “Bir tarafta terim belli bir topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan inançların, değerlerin, tekniklerin bütünüdür

anlayış, bilimsel araştırmanın tek bir yöntemsel hatta indirgenemeyeceğini ve farklı yöntemsel yaklaşımların belirli koşullarda meşruiyet kazanabileceğini ortaya koyar. Dolayısıyla Kuhn'un modeli, yöntemlerin bağlamsal olarak değişebileceğini kabul eden bir çerçeve sunarak metodolojik çoğulculuğu destekleyen bir temel sağlar.

Metodolojik çoğulculuğun en radikal savunucularından biri Feyerabend'dir. Fizik eğitimi almış olan Feyerabend, bilimin doğası ve yöntemi üzerine kapsamlı eleştiriler getirmiştir. 1975'te yayımladığı *Yönteme Karşı* (*Against Method*) adlı eserinde, bilimsel bilgi üretiminde tek bir yöntemin olmadığını ve bilim ile diğer bilgi türleri arasında keskin bir ayrım yapılamayacağını ileri sürer.⁷ Bilimin diğer bilgilenme türleriyle olan ilişkilerini ve bilimsel bilginin üstünlüğünü kanıtlayacak şeylerin niteliğini sorgulayan Feyerabend, bilim felsefesi ve bilim sosyolojisini de yakınlaştıran bir isim olmuştur.⁸ Yani hem bilgi üretiminde farklı metodolojik yaklaşımları meşrulaştırır, hem de her türlü bilgi üretimini teşvik eder. Feyerabend'e göre hiçbir teorinin, herhangi bir hata içermeksizin kendisini destekleyen bir kanıta sahip olma garantisi yoktur. Bilim için teori gereklidir ve teorileri eleştirecek ortak bir dil veya kriter maalesef yoktur. Hangi tür bilginin başarılı olduğu bilinemeyeceğinden dolayı alternatif tüm bilgilerin yarışmasına izin verilmelidir. Feyerabend buna "çoğalma ilkesi" (proliferation) demektedir. Metodolojik çoğulculuk işte bu yaklaşımla ilişkilidir. Teorilerin birbirine üstün olması ve dolayısıyla birbirlerinin yerine geçmesi için veyahut da teorilerin doğruluğunu kanıtlayan bir kriter olmadığı için her bilgi birbiriyle yarışma şansı elde etmelidir.⁹ Feyerabend, eşölçülemezlik (incommensurability) kavramıyla da, bilimsel teorilerin ortak bir ölçüt ile karşılaştırılamayacağını savunur.¹⁰ Ona

temsil etmektedir. Diğer tarafta da...model yahut örnek olarak kullanılan ve gerektiği zaman olağan bilimdeki bütün diğer bulmacaların çözümleme temeli olarak kesin kuralların yerine kullanılabilen somut bulmaca-çözümleri. Yani özetle " (1) disiplinin paylaşılan örnek çözümleri, teknikleri ve problem-çözme geleneklerinden oluşan "disipliner matris" ve (2) araştırmacıların üzerinde uzlaştığı örnek vakalar, yani "örnekler". Masterman, Margaret, "Paradigmanın Doğası", İçinde *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin İncelenmesi*, Ed. I. Lakatos ve A. Musgrave, çev. Hüsamettin Arslan, 70-110, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1992.

⁷ Paul Feyerabend, *Yönteme Karşı*, çeviren Ertuğrul Başer, İstanbul: Ayrıntı, 2020.

⁸ Ömer Demir, *Bilim Felsefesi*, Sentez yayınları, 2021, 130.

⁹ Demir, *Bilim Felsefesi*, 133.

¹⁰ Eşölçülemezlik kavramı bilim felsefesi literatüründe öncelikle Kuhn ile ilişkilendirilir. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (2021) adlı eserinde eşölçülemezliği tanımlar. Kuhn'a göre eşölçülemezlik, rakip paradigmaların dünyayı farklı biçimde sınıflandırması (taxonomies) nedeniyle, aynı terimlerin farklı anlamlara sahip olması, problemlerin ne olduğuna ve çözümlerin ne sayılacağına dair standartların farklılaşması, dolayısıyla iki

göre, farklı teoriler arasında doğrudan bir kıyaslama yapmak mümkün değildir, çünkü her teori kendi içinde farklı varsayımlar ve değerlendirme kriterleri barındırır. Bu nedenle, bilimsel ilerleme için farklı metodolojilere ve teorilere açık olunmalıdır. Sonuç olarak, Feyerabend'in bilim anlayışı, metodolojik çoğulculuğun en güçlü felsefi savunularından birini oluşturur. Bilimsel yöntemleri belirleme çabalarının, bilimi belli bir otoritenin kalıbına sokma çabası olduğunu ileri sürer ve bilim insanlarının yöntem seçiminde özgür olması gerektiğini savunur.¹¹

Bilim felsefesinde metodolojik çoğulculuğa yönelik tartışmalar, tek bir bilimsel yöntemin üstünlüğüne dayanan geleneksel anlayışa karşı geliştirilmiş eleştirilerle şekillenmiştir. Pozitivist metodolojinin evrensel bir bilimsel yöntem arayışının başarısızlığı, bilim insanlarını farklı yöntemlerin geçerliliğini kabul etmeye yönlendirmiştir. Benzer bir dönüşüm iktisat disiplininde de gözlemlenmektedir. Bilim felsefesinde meydana gelen gelişmelerin yanı sıra, iktisadın özellikle kriz dönemlerinde öngörü sağlayamaması ve politikaları yönlendirme konusundaki yetersizliği, disiplin içinde yöntemsel sorgulamaları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, pozitivist yaklaşımdan uzaklaşma ve iktisadi araştırmalarda metodolojik çoğulculuğa yönelme eğilimi artmıştır. İlerleyen bölüm iktisat bilimi için metodolojik çoğulculuk tartışmalarına yer verecektir.

477

İktisatta Çoğulculuk

Metodolojik çoğulculuğu savunurken en önemli husus, bilimsel yöntemin anlamını yitirmesine neden olmaktan kaçınmaktır. Çoğulculuk, sosyal gerçekliği daha iyi anlamayı amaçlayan bir yaklaşım olmalıdır, dolayısıyla, bu gerçekliğin doğasına uygun metodolojilerin seçilmesi esastır. Çoğulculukla eklektik bir yaklaşım izleyenler, yöntemlerin analiz edilen nesneye uygunluğu kriteri ile uğraşmazlar ve genellikle her tür yöneme ve metodolojiye açık bir davet vardır.

paradigmanın ortak, nötr bir ölçütle tam olarak karşılaştırılamaması durumudur. Feyerabend ise, Kuhn'un geliştirdiği bu kavramı benimsemekle birlikte, onu daha radikal bir konumda ele alır. Feyerabend'e göre eşölçülmezlik, farklı teorilerin gözlemsel ve teorik terimlerinin birbirine tam olarak çevrilememesi, yani teorilerin çeviri yoluyla ortak bir dile indirgenememesi durumudur. Dolayısıyla Kuhn için eşölçülmezlik, paradigma değişimleri sırasında ortaya çıkan sınıflandırma ve standart farklılıklarından kaynaklanan kısmi karşılaştırılamazlık iken; Feyerabend için eşölçülmezlik, teorik diller arası radikal çevirilemezlik ve dolayısıyla tam iletişimsizlik anlamına gelir.

¹¹ Demir, *Bilim Felsefesi*, 127.

Benzer şekilde, retorik ve postmodernist yaklaşımlarda da bir metodolojiyi diğerine tercih etmenin sağlam ve meşru bir gerekçesi bulunmamaktadır. Bu yaklaşımlar da metodolojiyi önemsizleştirme riski taşır. Son olarak çoğulculuğu bir tolerans meselesi olarak ele alan perspektif de sadece tüm görüşlere eşit alan açmayı savunarak zayıf bir savunuyu zemini oluşturmaktadır. Ancak, çoğulculuğun bilimsel açıdan meşru olabilmesi için belirli bir kriter doğrultusunda yapılandırılması gerekmektedir. Bu kriter ise sosyal gerçekliğin doğasından, yani onun açık bir sistem oluşundan türetilir. Çoğulculuğun dayanağı, metodolojilerin rastgele çeşitliliği değil, açık sistemler anlayışına uygun olanların seçilmesi olmalıdır. Bu şekilde, hem metodolojik çoğulculuk meşruiyet kazanacak hem de bilimsel açıklamalar tutarlı bir temele oturtulacaktır.

Çoğulculuğu eklektik biçimde ele alanlar için insan anlayışı sınırlıdır ve bilimsel çaba için birden fazla metodoloji gereklidir. Bu yaklaşımda belirli bir teorik çerçeveye sıkı sıkıya bağlı kalınmaz, farklı teorilerden ve metodolojilerden en uygun olanları seçilir ve analiz yapılır. Eklektik çoğulculuğun en önemli örneklerinden biri Bruce Caldwell'dir. Caldwell (1982), *Beyond Positivism* adlı kitabıyla iktisat literatürüne çoğulculuğu kazandıran kişi olarak kabul edilir. Bu eserinde, pozitivist ve yanlışlamacılığı (*falsificationism*) çürütür ve sosyal bilimlerde tek, en iyi yöntemi arayışın sona erdiğini ilan eder.¹² Caldwell'e göre metodolojik çoğulculuk, keşfedilebilecek tek bir "en iyi" metodolojinin olmadığı varsayımına dayanır ve teoriyi değerlendirmek için evrensel olarak uygulanabilir, mantıksal olarak zorunlu bir yöntemin bulunmadığını başlangıç noktası olarak kabul eder.¹³ Bu bakış açısından hareketle Caldwell, metodologların mevcut metodolojileri eleştirel bir şekilde incelemeleri gerektiğini savunur. Caldwell, metodolojik çalışmanın anlamını sorgulayarak, iktisatçıların hangi amaçlar doğrultusunda araştırma yaptığını, iktisadi bilimsel olarak inşa etme çabalarını, iktisatta bilim olan ile olmayanı ayırt etme meselesini ve rakip teoriler arasındaki seçim sürecini tartışmıştır.¹⁴ Bir metodolojik çoğulcuya göre, metodoloji çalışmanın temel amacı, iktisat biliminin doğasını daha derinlemesine kavramaktır. Bu bağlamda, çeşitli araştırma programlarının¹⁵ ve iktisat metodolojilerinin güçlü ve zayıf yönleri eleştirel bir

¹² Bruce Caldwell, *Beyond Positivism*, London: Routledge, 1982, 25.

¹³ Caldwell, *Beyond Positivism*, 245-250.

¹⁴ Bruce Caldwell, "The Case for Pluralism", İçinde *Popperian Legacy in Economics*, Ed. Neil de Marchi, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 231.

¹⁵ "Araştırma programı" kavramı, Imre Lakatos'un bilimsel değişimi açıklamak için geliştirdiği Bilimsel Araştırma Programları Metodolojisine dayanmaktadır. Lakatos'a göre bilimsel teoriler tek tek değerlendirilmez; her biri "koruyucu kuşak" ve değişmez "sert

biçimde incelenmelidir. Çoğulcu bir bakış açısı için yenilik ve eleştirel değerlendirme esastır. Ancak, çoğulculuk, bilim olan ile olmayanı ayırt etmeye yönelik bir çaba içermez; yalnızca araştırma programlarının avantaj ve dezavantajlarını belirlemeyi amaçlar.¹⁶ Caldwell, çoğulculuğun *meta-metodolojik* bir pozisyon olduğunu ileri sürmektedir. Çoğulcu bir metodolojist belirli bir metodolojik geleneği benimsemez; bunun yerine, farklı gelenekleri değerlendirir. Bu değerlendirme sürecinde, herhangi bir değer yargısından bağımsız kalmayı hedefler ve eleştirel bir perspektif benimser.

Caldwell'in metodolojik çoğulculuğu eklektik bir yaklaşım olarak görülebilir. Mark Blaug, Caldwell'in metodolojik çoğulculuğunu, bilimsel olan ile olmayanı ayırt etmeye yönelik bir ölçüt sunmaması nedeniyle eleştirmiştir.¹⁷ Blaug'a göre, "ayırma (demarcation) problemi"nin göz ardı edilmesi, standartlardan yoksun bir metodolojiye yol açmaktadır. Wade Hands ve Dan Hausman da Caldwell'in metodolojik çoğulculuğuna yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. Onlara göre, çoğulculuk "en iyi teoriyi tespit etmek ve uygulamak" gibi bir hedef taşımıyorsa, bilimsel bilginin gelişiminden ve ilerlemesinden söz edilemez.¹⁸ Dow da benzer biçimde Caldwell'in çoğulculuk anlayışındaki eleştiri kriterlerinin ne olacağı hususunun belirlenmemiş olması sebebiyle güçsüz bulur.¹⁹

Retorik yaklaşım, iktisadi analizde yalnızca matematiksel kesinliğe değil, tarihsel anlatılara, felsefi kavramlara ve retorik söylemlere de yer verilmesi gerektiğini savunur. Postmodernist yaklaşım ise iktisadi bilginin bağlamsal olması sebebiyle evrensel teorilere inanmak yerine farklı teorileri bir arada değerlendirmeyi teklif eder. Hem retorik yaklaşımda hem de postmodernizmde anlayış konusunda çoğulcu bir pozisyon bulunur. Gerçekliğin anlaşılması, bir anlatılar çoğulluğu aracılığıyla ifade edilir. Böylece, yalnızca gerçeklik bir anlatılar çoğulluğu ile tartışılmakla kalmaz, aynı zamanda gerçekliğin kendisinin

çekirdek"ten oluşan daha geniş programlar içinde gelişir. Bir araştırma programı, teorilerin zaman içindeki ilerleyişini, sorun çözme kapasitesini ve rakip programlarla karşılaştırmalı başarısını değerlendirmeyi mümkün kılar. Imre Lakatos, "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes". İçinde *Criticism and the Growth of Knowledge*, Ed. I. Lakatos & A. Musgrave, Cambridge University Press, 1970, 91-196.

¹⁶ Caldwell, "The case for Pluralism", 234-235.

¹⁷ Mark Blaug, "Book Review: Beyond Positivism", The Wall Street Review of Books, (1983)

¹⁸ Caldwell, "The case for Pluralism", 241.

¹⁹ Sheila Dow, "Methodological pluralism and pluralism of method," içinde *A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics*, ed. Geoffrey M. Hodgson, chapter 8, Edward Elgar Publishing, 1997, 143.

de bir anlatılar çoğulluğu olarak okunması gerektiği savunulur. Bir anlatıyı diğerine tercih etmek için herhangi bir temel yoktur. Retorik ve postmodernist yaklaşımlarda bilginin ve gerçekliğin göreceli ve parçalı bir yapıda ele alınması, herhangi bir metodolojinin diğerlerine göre nesnel olarak üstün kabul edilebileceği bir ölçütler dizisinin kurulmasını mümkün kılmamaktadır.²⁰

McCloskey'nin akademik araştırmayı bir "entelektüel pazar" olarak görmeye dayanan çoğulculuk anlayışı, retorik çoğulculuğun önemli bir örneğini teşkil etmektedir. McCloskey, bilimsel ilerlemenin tek bir doğru yönetime ya da paradigmatik sınırlarla belirlenmiş katı bir çerçeveye dayanmadığını vurgulamakta ve bunun yerine farklı iktisadi görüşlerin bir "konuşma" (*conversation*) içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. McCloskey'ye göre, akademik metodoloji dogmatik kalıplara sıkışmamalıdır; başka bir ifadeyle, akademik diyalog tek tip bir metodoloji ya da ontoloji ile sınırlandırılmamalıdır. Bu bağlamda retorikğin önemini vurgulayan McCloskey, bilimsel ilerlemenin temelinde karşılıklı ikna sürecinin yattığını öne sürmektedir. Bununla birlikte, tüm bilgi iddialarının eşit derecede geçerli olduğu yönünde bir varsayımı benimsememektedir. Ona göre, bilimde tek evrensel ilke, "birbirimizi ikna etme gerekliliğidir".²¹ McCloskey'nin metodolojiye yönelik eleştirileri, geleneksel yaklaşımlara yöneliktir. Ona göre, bilimsel ilerleme, belirli bir yöntemin katı şekilde benimsenmesiyle değil, içten ve akılcı tartışmalar yoluyla sağlanmaktadır. Bu noktada, akademik söylemin niteliğini belirleyen unsur, kullanılan yöntemlerin kendisinden ziyade, tartışmanın içeriği ve kalitesidir. McCloskey, iktisat ve diğer sosyal bilimlerde metodolojik tekçiliğin yerine, farklı yaklaşımların karşılıklı etkileşim içinde gelişmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, bilimsel topluluklar, birbirlerini ikna etme gerekliliği üzerinden entelektüel standartlar oluştururlar. Bu standartlar, soyut teorik kurallara değil, akademik camianın zaman içinde geliştirdiği rasyonel argüman kriterlerine dayanmaktadır. Böylece, farklı görüşler arasında yapıcı bir diyalog ortamı sağlanarak akademik söylem güçlenmektedir.

Nihilist pozisyonun temsilcisi ise Feyerabend'dir. Feyerabend'in anlayışına göre, eğer bilgi açıklık, doğruluk, nesnellik veya hakikate indirgenemiyorsa, o zaman "her şey uyar" (*anything goes*) ilkesi, bilgi üretimi için tek geçerli ilke haline gelir.²² Ancak bu radikal çoğulculuk, bilimin diğer bilgi

²⁰ Dow, "Methodological pluralism and pluralism of method", 139

²¹ Deirdre N. McCloskey, *Knowledge and Persuasion in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 310.

²² Feyerabend, *Yönteme Karşı*.

biçimlerinden ayrıcalıklı olmadığını iddia ettiği noktada, epistemolojik bir nihilizme doğru evrilebilir. Eğer bilimsel bilginin belirleyici ölçütleri reddedilirse, onun mitsel, dinsel ya da gündelik bilgi biçimlerinden daha güvenilir olduğunu savunmak güçleşir. Sonuç olarak, hakikatin nesnel olarak temellendirilmesi imkânsız hale gelir ve tüm bilgi türleri eşdeğer görülerek radikal bir göreliliğe yol açar. Bu durum, yalnızca bilim felsefesi açısından değil, genel anlamda epistemoloji açısından da ciddi bir meydan okuma oluşturur, çünkü bilginin sınırlarını ve geçerliliğini belirleyecek rasyonel bir çerçevenin yitirilmesine neden olabilir. Feyerabend'in bilimsel anarşizmi, başlangıçta özgürlükçü bir metodoloji önerirken, nihayetinde bilgiye dair kesin ölçütleri ortadan kaldırarak bilginin statüsünü belirsizleştiren bir pozisyona sürüklenebilir. Geleneksel epistemolojik anlayışa göre, bu tür metodolojik çoğulculuk bir "metodoloji karşıtı" (*non-methodology*) olarak yorumlanabilir, çünkü herhangi bir genel kural veya standart belirlenmemektedir.²³

Bunun yanı sıra, metodolojik çoğulculuğu tolerans perspektifinden değerlendiren yaklaşımlar da mevcuttur. Tolerans perspektifi, sosyal gerçekliği açıklayan teorilerin birbirleri ile kıyaslanması mümkün olmadığından, akademik özgürlüğün ve diyalogun teşvik edilmesini önerir. Tolerans çoğulculuğuna en iyi örnek Frederic Lee'nin metodolojik çoğulculuk anlayışıdır. Ona göre çoğulculuk, yalnızca farklı düşüncelerin bir arada var olmasına izin vermekle kalmaz, aynı zamanda fikir çeşitliliğinin sürdürülmesini ve gelişimini de destekler. Lee çoğulculuğu tartıştığı önemli makalesinde heterodoks iktisatta çoğulculuk tartışmasını ve bu tartışmanın iktisat bilimi içindeki konumunu eleştirel bir perspektiften incelemektedir.²⁴ Onun temel argümanı, heterodoks iktisadın ana akım iktisada alternatif bir yaklaşım sunduğu ve bu iki paradigmanın, tedarik sürecini (*social provisioning process*) açıklarken farklı metodolojik ve teorik temellere dayandığıdır. Bu farklılık, paradigmatik düzeyde karşılaştırılmaz iki bakış açısının varlığını ortaya koymaktadır. Lee genel olarak, çoğulculuğun, farklı teorilere ve tartışmalı sorgulamalara akademik alanda yer verilmesini sağlayan bir hak olduğunu savunmaktadır. Heterodoks iktisat, sosyal, tarihsel ve kültürel bağlamları göz önünde bulundurarak tedarik sürecini açık bir sistem metodolojisi ile ele alırken, ana akım iktisat, bireylerin sınırlı kaynaklar arasında nasıl seçim yaptıklarına odaklanmakta ve kapalı, tümdengelimci bir sistem kullanmaktadır. Çoğulculuk savunucuları, heterodoks iktisadın, ana akımla ortak

²³ Dow, "Methodological pluralism and pluralism of method", 143.

²⁴ Frederic Lee, "The Pluralism Debate in Heterodox Economics", *Review of Radical Political Economics*, 43 no 4, (2009).

bir zemin arayarak entegrasyonu hedeflemesi gerektiğini öne sürmektedir. Ancak Lee, bu tür bir yaklaşımın entelektüel hoşgörüsüzlük teşkil ettiğini ve akademik özgürlüğün ihlali anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Heterodoks iktisat, yalnızca ana akımın bir eleştirisi olarak var olmamalı, aynı zamanda bağımsız bir bilimsel disiplin olarak konumlandırılmalıdır. Entelektüel çoğulculuk, farklı teorilere ve tartışmalara akademik alanda eşit haklar tanınmasını zorunlu kılmaktadır. Heterodoks iktisadın kendine özgü yaklaşımının tanınması gerektiği ve bu farklılığın akademik dışlanma veya yaptırımlarla cezalandırılmaması gerektiği savunulmaktadır. Sonuç olarak, çoğulculuk tartışması, iktisadi paradigmlar arasında hoşgörüyü teşvik etmeli ve entelektüel özgürlüğü güçlendirmelidir. Heterodoks iktisadın, ana akımdan bağımsız bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için bilimsel çeşitliliğin korunması kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Lee, heterodoks iktisadın ana akımla bütünleşme çabaları yerine, bağımsız bir bilimsel disiplin olarak kabul edilmesini güçlü bir biçimde savunmaktadır.

482

Metodolojik çoğulculuk, ne bir nihilizm ne de eklektisizm olarak anlaşılmalıdır. Bu yaklaşımların her birinde epistemolojik bir temel üzerine inşa edilmiş bir çoğulculuk yaklaşımı vardır. Yani plüralist bir epistemoloji, metodolojik çoğulculuğun gerekçesini oluşturur. Fakat bu plüralist epistemolojiye bir ontolojik temel de gerekmektedir. Çoğulculuk, sosyal gerçekliğin ontolojik özelliklerinden türeyen bir bilimsel zorunluluk olarak ele alınmalıdır. Eklektik, relativist ve hatta nihilist çoğulculuk yaklaşımları, belirli bir epistemolojik temel sunuyor gibi görünse de bu yaklaşımlar ontolojik bir dayanak noktasından yoksundur. Metodolojik anarşizmin cazibesine kapılmadan ve metodolojinin önemini göz ardı etmeden çoğulculuğu savunmanın yolu, iktisadi analiz nesnesinin ontolojisini sorgulamaktan geçmektedir. Bu sorgulama sonucunda ulaşılan çoğulculuk, ortak bir ontolojik çerçeveye bağlı olarak şekillenen araştırma soruları ve problemler temelinde inşa edildiğinden, çoğulculuğa yönelik işlevsizlik eleştirilerinin büyük bir kısmını bertaraf edecektir. Başka bir ifadeyle, ancak ortak bir ontolojiye dayanan çoğulculuk bilimsel açıdan meşruiyet kazanabilir. Bu ontolojik çerçeve, gerçekliğin açık sistemlerden oluştuğunu kabul etmeye dayanır. Gerçekliğin ve ona dair bilginin doğası, araştırmada metodolojik çeşitliliğin gerekliliğini zorunlu kılmakta ve meşrulaştırmaktadır.

Metodolojik Çoğulculuğun Ontolojik Temeli: Açık Sistem Yaklaşımı

Açık sistem yaklaşımlarının bilim felsefesindeki temsilini Roy Bhaskar üstlenmiştir ve Bhaskar'ın geliştirdiği bu yaklaşım iktisada Post Keynesyen ekolle birlikte girmiştir. Bu alanda çalışma yapan isimler arasında Sheila Dow, Tony Lawson yer almaktadır. Bu isimlerde yer alan ortak fikir, iktisat biliminin büyük ölçüde tümdengelimci (matematiksel) modelleme yöntemine bağımlı hale gelmiş olması ve bu yöntemin ana akım iktisadın başarısızlığının temel nedenlerinden biri olarak görülmesidir. Tümdengelimcilik (*deductivism*) derken, 'her ne zaman x olayı meydana gelirse, ardından y olayı gerçekleşir' biçimindeki düzenliliklerin zorunlu bir koşul olduğu bir tür açıklamadan bahsedilir.²⁵ Bu tür düzenliliklerin kalıcı olduğu varsayılır ve çoğu zaman yasalar gibi ele alınır. Böylece, başlangıç koşullarının belirlenmesiyle birlikte tümdengelim yoluyla sonuçlar veya öngörüler üretmek mümkün hale gelir. Bu tür düzenliliklerin meydana geldiği sistemlere kapalı sistemler (*closed systems*) denir. Tümdengelim dayalı modeller genellikle kapalı sistem varsayımına dayanırken, iktisadi analizin nesnesi sosyal gerçeklik açık bir sistemdir. Bu sebeple, sosyal gerçekliğin karmaşıklığını daha iyi yansıtabilmek için açık sisteme daha uygun metodolojilerin de analize dahil edilmesi gerekmektedir. Metodolojik çoğulculuk ise iktisat biliminin mevcut metodolojisinin sosyal gerçekliği yeterince açıklayamaması nedeniyle alternatif yaklaşımlara yer açma gerekliliğini vurgular.

483

Ana akım iktisadın durumuna dair Milonakis'in iktisat disiplininin, tümdengelimci (matematiksel) model oluşturma yönteminin bir fetişizmi haline geldiği yönündeki tespiti oldukça önemlidir.²⁶ Lawson da benzer biçimde, ana akım iktisatta bilimsel çalışmanın yalnızca matematiksel modelleme biçiminde gerçekleştirilmesi gerektiği yönündeki anlayışın egemen olduğunu belirtmektedir.²⁷ Formalizmin iktisatta ilk izlerine 19. yüzyılda rastlanır. Hatta tümdengelim yönteminin izini Fizyokratlara kadar çekmek mümkünse de bu soyutlama ve tümdengelim analizinin merkezi hale getiren isim David Ricardo'dur. Fakat asıl gelişme "Marjinalist Devrim" olarak adlandırılan dönemde gerçekleşmiştir. Formalizmin iktisatta kesin hakimiyeti 1950'lerde

²⁵ Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science* (Leeds: Leeds Books, 1975), 70.

²⁶ Dimitris Milonakis, "Neoclassical economics" içinde *The Elgar Companion to Marxist Economics*, Ed. B. Fine, A. Saad-Filho, M. Boffo Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012, 250.

²⁷ Tony Lawson, "Mathematical Modelling and Ideology in the Economics Academy: Competing explanations of the failings of the modern discipline?", *Economic Thought*, 1 No 1, (2012):11.

başlamıştır. 1980'lerden itibaren ise tartışmasız bir konuma geçmiştir. Bu yüzyılda formalizmin temsilcileri arasında Kenneth Arrow, Gerard Debreu, Paul Samuelson, yer almaktadır. Oyun kuramı alanında John von Neumann ve John Nash'in 1944'te yaptıkları önemli katkılar iktisatta formalizmin yerleşmesine katkıda bulunmuştur. İktisadın matematiksel yöntemlerle dönüşümünde, Ragnar Frisch ve Jan Tinbergen'in öncülüğünü yaptığı ekonometri önemli bir rol oynamıştır. Paul Samuelson ise matematiksel yöntemleri iktisadın hem mikroekonomi hem de makroekonomi alanlarında sistematik bir şekilde uygulayan ilk iktisatçı olarak tanınır. Blaug, 1950'lerde ekonomide yaşanan bu dönüşümü formalist devrim olarak adlandırmaktadır.²⁸ Formalist devrim matematiksel modellemeye olan güveni ima etmektedir ve iktisadi teorilerin aksiyomatikleştirilmesi gibi bir amaç ve yöntem içerir. Wade Hands, 1930'lar ve 1970'lerde yayınlanan iktisat makaleleri kıyaslandığında, makalelerin hem içeriksel hem de yöntemsel olarak değiştiğini ileri sürmüştür. 1970'lerdeki makaleler daha analitik ve matematikseldir.²⁹

484

Açık sistemleri, sistem kavramı üzerinden yani sistemlerin değişkenleri ve değişkenler arası bağlantıları üzerinden tanımlamak mümkündür. Sistemsel yaklaşımda açık sistem, karşılıklı bağlantılara sahip, faillerin bu bağlantılar üzerinden etkileştiği ve zamanla değişebilen bir yapı olarak tanımlanır.³⁰ Sistemler, teorik sistemler ve gerçek dünya sistemleri olarak ele alınır. Gerçek dünya sistemlerinde açıklık, faillerin ve etkileşimlerinin sabit olmaması, yapı ile fail arasındaki karşılıklı bağımlılık, sosyal ve iktisadi sınırların değişebilirliği ve sosyal yapıların daha büyük yapılara gömülü olmasıyla karakterize edilir. Teorik bir sistemde ise açıklık, eksik değişkenler, belirsiz sınıflandırmalar, değişken yapısal bağlantılar ve eksik bilginin varlığıyla ortaya çıkar. Bu koşullardan herhangi birinin varlığı sistemin açık olduğunu gösterir. Dikkat edilirse, aslında daha zor olan gerçekliğin kapanmasıdır; bu nedenle ana akım iktisat, kapalı sistem varsayımlarına dayanması nedeniyle eleştirilir.

Açık sistemlerde, sistemin sınırları ve hatta sistem bileşen değişkenlerinin doğası ve kapsamı ile bunların karşılıklı ilişkilerinin yapısı da önceden

²⁸ Mark Blaug, "The Formalist Revolution of the 1950s," içinde *A Companion to the History of Economic Thought*, Ed. Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle, and John B. Davis (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2003), 395–410.

²⁹ D. Wade Hands, "Did Milton Friedman's Positive Methodology License the Formalist Revolution?" in *Methodology of Positive Economics: Reflections on the Milton Friedman Legacy*, ed. Uskali Mäki (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 147.

³⁰ Victoria Chick ve Sheila Dow, "The meaning of open systems" *Journal of Economic Methodology*, 12 no 3, (2005): 366.

belirlenmemiştir. Buna karşılık, kapalı bir sistemin sınırları ve de sistem bileşen değişkenlerinin tam kapsamı ve karşılıklı ilişkilerinin yapısı ise önceden belirlenmiştir. Genel denge kuramı, kapalı sistem teorik yapısının güzel bir örneğidir. Bu kuramda değişkenler sabit bir anlamla açıkça tanımlanır ve sistemin sınırları, hangi değişkenlerin içsel ve hangilerinin dışsal olduğuna göre, açıkça tanımlanır. Değişkenlere sabit bir anlam vermek ve yapısal ilişkileri ve dışsal değişkenleri belirtmek gerekli olduğundan formal sistemler zorunlu olarak kapalıdır. Gerçeklik açık bir sistemse, o zaman herhangi bir kapalı teorik sistemin yalnızca kısmi uygulaması olabilir.³¹

Açık sistemlere dair bir diğer yaklaşım ise sistemleri ampirik düzenliliklerin yokluğu ile tanımlar. Açık sistemlerde ampirik düzenliliklerin gözlemlenemeyeceğini ve bu nedenle bu tip düzenliliklere dayalı kapalı sistem metodolojilerinin sosyal gerçekliği tam anlamıyla açıklayamayacağı savunulmaktadır.³² Lawson, ampirik düzenliliklerin elde edilebilmesi için içsel ve dışsal olmak üzere kapanma koşulları belirtmiştir³³. İçsel kapanma koşuluna göre sistem içindeki öğelerin doğası sabittir ve aynı zamanda sistem öğelerine indirgenebilmektedir. Dışsal koşulda ise sistem üzerinde etkide bulunacak değişkenlerin dışlanması durumu söz konusudur.³⁴ Bu koşula izolasyon demektedir. Başka bir deyişle, dışsallık koşulu, açıkça hesaba katılmış olanlar (ihmal edilen değişkenler) dışındaki bağımlı değişken üzerindeki potansiyel etkilerin, odaklanılan değişkenlerle ilişkisiz olması gerektiğidir. İçsel kapanma koşulu ise sistem içindeki ilişkilerin bilinebilir ve tahmin edilebilir olmasını sağlar. İktisadi analizde bu içsel koşulun sağlanması bireylerin atomistik olarak ele alınmasıyla sağlanmaktadır. Dışsal kapanma koşulu ise, iktisadi gerçekliği etkileyen birçok faktörün analiz dışı bırakılması ile elde edilir. Fakat gerçek dünya ne atomistik bireylerden ne de durağan bir düzenden oluşur ve bu kapanma koşulları gerçekleşemez ve dolayısıyla ampirik düzenlilikler elde edilemez. Ana akım iktisadın tümdengelimci yöntemi, sabit nedensel yasalar ve ampirik düzenliliklere dayanır. Ancak sosyal gerçeklikte bu tür düzenlilikler gözlemlenemez. Bu nedenledir ki iktisadi analizde analiz edilen nesnenin ontolojisine uygun bir metodoloji tercih edilmelidir.

³¹ Dow, "Methodological pluralism and pluralism of method", 137.

³² Tony Lawson, *Economics and Reality*, London: Routledge, 1997.

Tony Lawson, *Reorienting Economics*, London: Routledge. 2003.

³³ Tony Lawson, *Economics and Reality*, London: Routledge, 1997.

³⁴ Tony Lawson, *Reorienting Economics*, London: Routledge. 2003.

Sosyal gerçeğin açık bir sistem olarak ele alınması öncelikle ontolojik bir sorgulamanın göreve çağırılması anlamına gelir. Bu oldukça önemli bir adımdır çünkü her bir metodoloji, bir gerçeği önden varsayar ve ana akım iktisatta bu varsayım sorgulanmaz. Dolayısıyla ana akımın başarısızlığını sorgulama ve aşma girişimi, incelenen analiz nesnesinin doğasına ilişkin bir akıl yürütmeye başlamalıdır. Sosyal gerçeklik, tabakalaşmıştır, yani atomistik insan pratiklerine indirgenemez; sosyal kurallar, ilişkiler, kurumlar gibi “belirveren” sosyal özelliklerden oluşur. Aynı zamanda bu gerçeklik dinamik veya süreç odaklıdır, yani varlık durumu sürekli bir oluşum sürecidir. İçsel ilişkiseldir, yani iktisadi birimler, işveren-çalışan, alıcı-satıcı gibi ilişkilerdeki konumlarına bağlı olarak var olur ve işlevlerini yerine getirirler.³⁵ Açık sistemlerden oluşan bir sosyal gerçeklik düşünüldüğünde, hipotetik-tümdengelim dayalı metodolojinin ve formalist modellemenin tek geçerli yöntem olarak görülmesi sorunlu hale gelir. Bu perspektif, formalist yöntemlerin kesin olarak reddedilmesini içermez; ancak, bu yöntemlerin sosyal gerçeklik üzerindeki sınırlı uygulanabilirliğini vurgular. Dolayısıyla bu yöntemlerin tek geçerli analiz aracı olarak kabul edilmesi yerine, farklı metodolojik yaklaşımlar arasında bir denge kurulması gerekmektedir.³⁶

Sosyal gerçeğin ontolojik özelliklerine dair bir sorgulama ve akıl yürütme, tüm bu toplumsal sistemlerin toplumsal ilişkiler, kurallar, pozisyonlar, kurumlar ve benzeri unsurlardan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Toplumsal dünya yapılandırılmış olduğu için (yani, olaylar ve pratikler gibi olgulara indirgenemez olduğu için), aktüalizmin (*actualism*) yanlış bir yaklaşım olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da toplumsal araştırmaların yalnızca yüzeyde görülen olgular arasındaki korelasyonları incelemek veya yüzeydeki gerçeklikleri betimlemekle yetinmemesi gerektiği ve bunun ötesinde ve hatta esas olarak, bu yüzeydeki olguların altında yatan nedensel koşulları belirlemeye odaklanması gerektiğini ifade eder. Sosyal bilimin temel amacı, yüzeydeki fenomenleri, onların altında yatan nedenler çerçevesinde açıklamaktır. Eğer yüzeydeki toplumsal olguların bilimsel bir değeri varsa, bu değer, büyük ölçüde, onların mümkün olmasını sağlayan yapısal koşullara erişim sunmaları sayesinde ortaya çıkar. Bunun yanı sıra, toplumsal olgular yalnızca dönüşümcü

³⁵ Tony Lawson, “Ontology, modern economics, and pluralism” içinde *Economic Pluralism*, Ed. Robert Garnett, Erik Olsen ve Martha Starr, London Routledge. (2010): 100. Tony Lawson, “The Nature of Heterodox Economics,” *Cambridge Journal of Economics*, 30 no 2, (2006).

³⁶ Tony Lawson, “Reorienting economics: on heterodox economics, themata and the use of mathematics in economics”, *Journal of Economic Methodology*, 11 no 3, (2004):339.

(*transformative*) insan eylemine bağlı olmakla kalmayıp aynı zamanda süreçsel (*processual*) ve içsel olarak oldukça bağlantılı (*internally related*) olduğundan, toplumsal araştırmalar çoğunlukla geçmişe dönük olmalıdır; yani, esas olarak halihazırda meydana gelmiş olayları anlaşılır kılmaya odaklanmalıdır.³⁷

İktisadi analizde halen baskın bir metodoloji olan tümdengelim yerine, açık sistemciler, sosyal bilimlerde nedensel açıklama yapabilmek için retrodüksiyon (*retroduction*) yöntemini önerirler. Retrodüksiyon, sadece tümdengelim veya tümevarım ile sınırlı olmayan bir akıl yürütme biçimidir. Bu yöntem, bir olayın ya da fenomenin arka planındaki nedensel yapıları, mekanizmaları ve koşulları ortaya çıkarmaya yönelik bir akıl yürütme biçimidir. Bununla birlikte iktisatçılar, tümdengelim yöntemi ile ampirik düzenlilikler peşinde koşmak yerine, yarı düzenlilikleri keşfetme yoluna gidebilirler. Sosyal bilimlerde, doğa bilimlerindeki gibi katı ve istikrarlı yasalar bulmak zordur. Ancak yine de belirli koşullar altında bazı yarı-düzenli (semi-regular) kalıplar gözlemlenebilir. İktisatçı, tam anlamıyla istikrarlı olmayan, ancak yine de kısmi düzenlilikler (demi-regularities) içeren sosyal olguları analiz etme yolunu seçebilir.³⁸ Bu tür öneriler artırılabilir, ancak burada esas amaç, araştırma sürecini kesin ve değişmez kurallara bağlamak değildir. Asıl hedef, sosyal gerçekliği açık bir sistem olarak ele almayı mümkün kılan metodolojik yaklaşımlara alan açmaktır. Bu bağlamda, tarihsel ve kurumsal analiz çerçevelerinin benimsenmesi, açık sistem anlayışını destekler. Aynı şekilde, diğer sosyal bilimlerden alınan kurumsal analizler, tarihsel karşılaştırmalar ve vaka çalışmaları gibi yöntemlerin entegrasyonu da bu yaklaşıma katkı sunar. Önemli olan, açık sistem perspektifini benimseyen metodolojilere imkân tanımak ve araştırma süreçlerini katı sınırlardan bağımsız bir biçimde yapılandırmaktır.

Metodolojik çoğulculuk, iktisadi analizin inceleme nesnesi olan sosyal gerçekliğin doğasına uygun metodolojileri görev başına çağırma ve yalnızca kapalı sisteme dayanan metodolojilerin hükümranlılığını sonlandırma girişimi olarak ele alınmalıdır. Ancak, bu çoğulculuğun yalnızca bir yöntemsel çeşitlilik meselesi olarak ele alınmaması gerekir. Çoğulculuğun ontolojik olarak tutarlı bir çerçeveye dayanması gereklidir. Bu ortak ontoloji ise sosyal gerçekliğin açıklığıdır. Heterodoks iktisadın bu girişim için oldukça büyük görevleri vardır. Sosyal gerçekliğin açıklığı, heterodoks gelenek tarafından kabul edilmiş bir

³⁷ Lawson, *Reorienting Economics*, 60.

³⁸ Lawson, *Reorienting Economics*, 73

gerçekliktir. Dolayısıyla çoğulculuk, heterodoks gelenekleri, bu karmaşık ve açık sosyal gerçekliği açıklama görevinde işbirliği içerisinde ekoller olarak değerlendirmeyi de içerir. Bu gelenekler, birbirini tamamlayıcı ve sosyal gerçekliğin çok katmanlı yapısını anlamak için bir arada değerlendirilmeleri gereken geleneklerdir. Bu yaklaşım, ortak bir sosyal ontoloji çerçevesinde metodolojik çoğulculuğu destekler. Örneğin, Post-Keynesyen gelenek belirsizlik ve tarihsel zaman gibi konulara yoğunlaşırken, Feminist iktisat toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve bakım emeğini inceler.³⁹

Ortodoks gelenek içerisinde meydana gelen gelişmelerin, çoğulculuk bağlamında değerlendirilmesine ilişkin de şu notu düşmek yerinde olacaktır. Çoğulculuk genellikle heterodoks iktisat ile ilişkilendirilse de son yıllarda ana akım içerisinde meydana gelen gelişmelerin de bir çoğulculuk ifade edip etmediğine dair tartışmalar mevcuttur. Tartışmanın eksenini, davranışsal iktisat, deneysel iktisat, ajan-bazlı modelleme, evrimci oyun teorisi gibi yeni yaklaşımların ana akımdan bir kopuş mu temsil ettiği yoksa yalnızca bir eklemlenme mi olduğu şeklindedir. Wade Hands yirminci yüzyılın sonunda iktisadın hareketinin daha çoğulcu bir yöne saptığını ve yeni teorik çerçevelerin ve yeni yöntem ve araçların ortaya çıktığını ve oldukça çoğulcu bir perspektif kazandığını ileri sürer.⁴⁰ Aynı şekilde Colander vd. de iktisadi analizde ortaya çıkan, davranışsal iktisat, ajan-bazlı modelleme, evrimci oyun teorisi gibi alanları, çoğulcu ve olumlu bir perspektiften ele alır. İktisadi analiz, kutsal üçlüden – rasyonalite, açgözlülük ve denge – daha eklektik bir üçlüye doğru – amaçlı davranış, aydınlanmış kişisel çıkar ve sürdürülebilirlik – yönelmiştir ve bu iktisadi analiz için olumlu bir gelişmedir. Sonuç olarak Colander vd. bu yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını olumlu bir perspektiften ele alır.⁴¹

1970'lere kadar, neoklasik iktisadın güçlü bir merkezci güç olarak iktisat disiplini birleştirdiğini belirtebiliriz. 1970 sonrası ise artan uzmanlaşma ve uygulamalı araştırmalara yönelimle birlikte iktisat disiplini daha parçalı hale gelmiştir.⁴² Bu süreç, görünürde çeşitlilik sunsa da aslında metodolojik çeşitliliği sınırlayan yeni bir "ana akım" yaratmıştır. Günümüzde ortaya çıkan işte bu

³⁹ Lawson, "Ontology, modern economics, and pluralism".

⁴⁰ D. Wade Hands, "The Many Faces of Unification and Pluralism in Economics: The Case of Paul Samuelson's Foundations of Economic Analysis", *Studies in History and Philosophy of Science*, 88, (2021):217.

⁴¹ David Colander, Richard Holt ve J. Barkley Rosser, "The Changing Face of Mainstream Economics", *Review of Political Economy*, 16 no 4 (2004):485.

⁴² John B. Davis, "Specialization, Fragmentation, and Pluralism in Economics," *The European Journal of the History of Economic Thought* 26, no. 2 (2019).

davranışsal iktisat, deneysel iktisat, evrimsel iktisat vb. gibi alt alanlar, iktisadın hâlâ belirli – kapalı sistem varsayan - metodolojik yaklaşımların (örneğin matematiksel modelleme ve optimizasyon) baskın olduğu bir yapıya sahip olduğunu gösterir.⁴³ İktisat teknik olarak daha çeşitli hale gelmiş gibi görünse de bu çeşitlilik gerçek anlamda bir çoğulculuk oluşturmamaktadır. Yani, farklı konular çalışılsa da benzer yöntemler ve metodolojilere bağlı kalınmaktadır.

Özetle iktisadi analizde çoğulculuğu meşrulaştırmanın en sağlıklı yolu, iktisadi gerçekliğin ontolojik özelliklerinden yola çıkmaktır. Çoğulculuk şimdiye kadar birçok heterodoks iktisatçı tarafından savunulmuş olsa da aralarındaki en üstün yaklaşım açık sistem yaklaşımını benimseyenler tarafından ortaya atılmıştır. Açık sistem yaklaşımını benimseyenlere göre iktisadi analizin araştırma nesnesi olan gerçeklik, tek bir yöntemin yeterince açıklayamayacağı kadar karmaşık, açık uçlu bir kurumlar ve süreçler ağıdır ve tek bir yöntemdeki ısrar ancak bu gerçekliğe dair bilgiyi azaltır. Bu ontolojik öncüllere dayanarak, açık sistem realistleri “teorik monizm ve teorik evrenselcilik fikirlerini reddeder” ve çok sayıda teori ve yöntemin bilimsel olarak gerekli olduğunu savunurlar.⁴⁴

Açık Sisteme Dayanan Çoğulculuğa Eleştiriler ve Yanıtlar

Açık sistem yaklaşımı ile metodolojik çoğulculuk savunusuna oldukça çeşitli noktalardan eleştiri de gelmiştir. Bu eleştiriler özellikle Lawson’un çoğulculuk yaklaşımı üzerine yoğunlaşmıştır. Lawson’a yöneltilen eleştiriler onun yaklaşımının “paradigmatçı” olduğu, Heterodoks iktisada negatif bir kimlik yüklediği ve kısıtladığı yönündedir.

Robert Garnett, Lawson’ın çoğulculuk anlayışının “paradigmatçı bir vizyon” taşıdığını savunur.⁴⁵ Garnett, Lawson’ın heterodoks iktisadi, ortodoks iktisadın “ötekisi” olarak tanımlamasının heterodoks iktisada pozitif bir kimlik kazandırmak yerine onu reaktif bir pozisyona hapsettiğini ifade eder. Bu yaklaşımın, heterodoks iktisadın “ortodoksinin gündemini takip etmek” zorunda

⁴³ Tony Lawson, “What Is This School Called Neoclassical Economics”, *Cambridge Journal of Economics*, 37, (2013): 947-983.

⁴⁴ Carsten Hermann-Pillath, “On the ontological foundations of evolutionary economics”, içinde *Evolutionary Economics: Program and Scope*, Ed. Kurt Dopfer Boston: Kluwer Academic, 2001, 91.

⁴⁵ Robert Garnett, “Paradigms and pluralism in heterodox economics”, *Review of Political Economy*, 18 no 4, (2006):531.

kalmasına neden olabileceğini dile getirir. Lawson, Garnett'in eleştirisini, "bir yanlış anlama" olarak değerlendirir. Ona göre, heterodoks iktisadî ortodoksiye bir karşıtlık üzerinden tanımlamak, onun pozitif bir kimlik taşımadığı anlamına gelmez. Lawson, heterodoks iktisadın ontolojik olarak pozitif bir kimlik taşıdığını vurgular. Heterodoks iktisadın temel özelliğinin, ortodoks iktisadın sosyal gerçekliği kapalı sistemlere indirgeyen ontolojisini reddetmek olduğunu belirtir. Ancak bu reddedişin, yeni ve çoğulcu bir ortamın oluşmasına engel olmadığını savunur. Lawson, Post-Keynesyenler, Feminist İktisat gibi farklı heterodoks geleneklerin aslında sosyal gerçekliğin farklı yönlerini incelediğini ve bu durumun çoğulculuğun bir iş bölümü olarak düşünülebileceğini belirtir.

John Davis, Lawson'ın heterodoks iktisat tanımının, çoğulculuğu sınırladığını ima eder.⁴⁶ Ona göre, Lawson'ın heterodoks gelenekleri belirli özelliklerle tanımlaması, farklı metodolojik yaklaşımlara karşı yeterince açık olmadığını ve "ortodoks iktisat" kavramına karşıt bir duruşla sınırlı kaldığını ileri sürer. Davis, çoğulculuğun heterodoks gelenekler arasındaki farklılıkları ve bu geleneklerin uyumluluğunu desteklemesi gerektiğini savunur. Lawson, Davis'e verdiği yanıtta, heterodoks iktisadın doğası gereği ortodoksiye karşıt bir duruşunu içerdiğini, ancak bunun çoğulculuğa aykırı olmadığını ifade eder. Ona göre, heterodoks iktisadî tanımlamak için belirli ontolojik çerçeveler gereklidir ve bu, farklı yaklaşımlar arasındaki diyalogu engellemez. Lawson, her şeyin uygulanabilir olduğu düzensiz bir çoğulculuk yerine, ontolojik temellere dayalı bir metodolojik çoğulculuk savunur. Lawson, metodolojik olarak herhangi bir yöntemin dışlanmadığını, ancak belirli yöntemlerin sosyal gerçekliği açıklamada daha uygun olduğunu vurgular.⁴⁷

Son olarak Jeroen van Bouwel ise Lawson'ın heterodoks iktisat yaklaşımının çoğulculuğu sadece alternatifler oluşturmakla sınırlandırdığını, farklı okullar arasında tamamlayıcılık ve uyumu araştırmayı ihmal ettiğini söyler⁴⁸. Lawson'ın, ana akım iktisat ile heterodoks iktisat arasında diyalog kurmaktan çok, ana akımı tamamen reddettiğini ifade eder. Lawson ise ana akım iktisadın dogmatik formülasyonlarını reddetmenin çoğulculuğu engellemediğini, aksine bunu desteklediğini savunur. Sosyal gerçeklik

⁴⁶ John Davis, J. "The Nature of Heterodox Economics," *Post- Autistic Economics Review*, issue 40, December 1, (2006): 23.

⁴⁷ Lawson, "Ontology, Modern Economics, And Pluralism", 101.

⁴⁸ Jeroen Van Bouwel, "Towards a Framework for Pluralism in Economics," *Post- Autistic Economics Review*, 30 no 3. (2005).

ontolojisinin, farklı yaklaşımlar arasındaki tamamlayıcılığı desteklediğini iddia eder.

Sonuç

Ana akım iktisat sağlıklı bir durumdadır. Bir bilimin başarılı olması için, kullanılan yöntemlerin, incelediği analiz nesnesine uygun olması gereklidir. Başka bir deyişle iktisat teorisinin açıklayıcı başarısı, ancak incelediği iktisadi gerçekliğe en uygun yöntem ve metodolojiler kullanması ile mümkün olmaktadır. Tüm araştırma yöntemleri belirli ontolojik ön kabuller veya varsayımlar üzerine kuruludur. Dolayısıyla, herhangi bir yöntemi tercih etmek, belirli bir dünya görüşünü benimsemek anlamına gelir. Tümdengelimci yöntemin de diğer tüm yaklaşımlar gibi belirli ontolojik ön kabulleri vardır ve bunlar kapalı sistem anlayışına dayanan ön kabüllerdir. Ana akım iktisadın başarısızlığının altında yatan ise açık bir sistem olarak ele alınması gereken sosyal gerçekliğin, kapalı bir sistem olarak ele alınması ve tümdengelimci yöntemde ısrar edilmesidir. İktisadi analizde metodolojik çoğulculuğun gerekliliği ise tam bu başarısızlıktan doğmaktadır. Formalistik yöntemlerin tek ve en üstün yöntem olarak görülmesi hususundaki ısrar, çoğulculuk savunusunu ateşleyen faktördür. Çoğulculuktan kasıt ise yalnızca kapalı sistemlerde kullanılması uygun olan bu yöntemlerin hegemonyasının sona ermesi ve açık bir sistem olan sosyal gerçekliği analiz edebilecek metodolojilerin göreve çağrılmasıdır.

İktisat özelinde metodolojik çoğulculuk savunusu, genellikle sosyal gerçekliğe dair bilginin elde edilmesine ilişkin zorluklardan yola çıkılarak yapılır. Hem sosyal gerçekliğe dair bilgi güvenilir değildir, hem de bilim insanının bilişsel kapasitesi tüm gerçekliği elde etmede başarılı değildir. Bunun yanı sıra bu bilgi edinmeye ilişkin yöntemleri değerlendirecek kriterler de kesin ve net değildir. Dolayısıyla bir bilimsel yöntem, tek bir metodolojiye ve özellikle de pozitivist yöntemlere bağlı kalmamalı ve çoğulculuğu benimsemelidir. Fakat bu çoğulculuk savunularının çoğunluğunda, analiz edilen sosyal gerçekliğin kendisine ilişkin bir sorgulama pek kendini göstermemektedir. İşte açık sistem yaklaşımları bu sorgulamayı yaparak çoğulculuğu meşrulaştırır. Hatta meşrulaştırmakla kalmaz bilimsel bir gereklilik olarak ortaya koyar. Sosyal gerçeklik doğası gereği açık bir sistemdir; sürekli değişen, tarihsel olarak şekillenen ve içsel ilişkilerden oluşan bir yapıya sahiptir. Sosyal dünya, belirsizliklerin, kurumsal değişkenlerin ve tarihsel süreçlerin etkisi altında

şekillenmektedir. Bu nedenle, tek bir yöntem ya da formel model çerçevesinde analiz edilmesi mümkün değildir. Açık sistem yaklaşımı, metodolojik tekçiliğin sınırlayıcı olduğunu göstermenin ötesinde, çoğulculuğun neden zorunlu olduğunu da ortaya koyarak metodolojik çoğulculuğu en iyi şekilde meşrulaştırmaktadır. Açık sistemci iktisatçılar, metodolojik çoğulculuğun bilimsel bilgi üretimindeki yerini güçlü bir ontolojik temele dayandırarak, onu yüzeysel bir çeşitlilik çağrısından çıkarıp derinlemesine bir metodolojik zorunluluk haline getirmektedir.

Açık sistem yaklaşımları, eleştirilerin aksine yeterince çoğulcudur. Formalistik yöntemleri tamamen dışlamaz yalnızca uygulama alanının kısıtlı olduğunu dile getirirler. Hiçbir yöntem veya metodoloji dışlanması söz konusu değildir, fakat ortak bir ontolojiye dayanma gerekliliği vardır. Bu ortak ontoloji de gerçekliğin açık sistem olarak anlaşılmasını içerir. Bu gereklilik, iktisadi analizin başarısını artıracak bir gerekliliktir.

492

Sonuç olarak, metodolojik çoğulculuk, iktisat biliminde farklı metodolojiler arasındaki diyalogu teşvik eden önemli bir ilke olsa da onun en güçlü savunusu açık sistem yaklaşımı tarafından gerçekleştirilmektedir. Açık sistem perspektifi, sosyal gerçekliğin doğasını temel alarak metodolojik tekçiliğin sınırlarını ortaya koymakta ve çoğulculuğu yalnızca bir tolerans meselesi olmaktan çıkarıp bilimsel bir gereklilik haline getirmektedir. Bu çerçevede, iktisat biliminin, iktisadi ve sosyal gerçekliğe dair derinlemesine ve kapsayıcı analizler yapabilmesi için yalnızca kapalı sistemler için geçerli olan metodoloji tercihlerini bir kenara bırakmalı ve açık bir sistemi analiz etmenin gerekliliği olarak çoğulcu bir metodolojiyi benimsemelidir.

KAYNAKÇA

- Bhaskar, Roy. *A Realist Theory of Science*. Leeds: Leeds Books, 1975.
- Blaug Mark. "Book Review: Beyond Positivism", The Wall Street Review of Books, (1983).
- Blaug, Mark. "The Formalist Revolution of the 1950s." İçinde *A Companion to the History of Economic Thought*, Editörler Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle, and John B. Davis, 395–410. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2003.
- Caldwell, Bruce. *Beyond Positivism*. London: Routledge, 1982.
- Caldwell, Bruce. "The Case for Pluralism." İçinde *Popperian Legacy in Economics*, edited by Neil de Marchi, 231-244. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Caldwell Bruce. "Post-Keynesian Methodology: An Assessment", *Review of Political Economy*, 1 no 1, (1989): 43-64.
- Chick Victoria ve Sheila Dow. "The meaning of open systems". *Journal of Economic Methodology*, 12 no 3, (2005): 363-381.
- Colander, David & Holt, Richard & Rosser, J. Barkley. "The Changing Face of Mainstream Economics". *Review of Political Economy*, 16 no 4 (2004): 485–499.
- Davis John. "The Nature of Heterodox Economics," *Post- Autistic Economics Review*, 40 no 1, (2006): 23–30.
- Davis, John. "Specialization, Fragmentation, and Pluralism in Economics." *The European Journal of the History of Economic Thought* 26, no. 2 (2019): 271–293.
- Demir Ömer. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Sentez Yayınları, 2021.
- Dow Sheila. "Methodological pluralism and pluralism of method". İçinde *A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics*. Ed. Geoffrey M. Hodgson. 136-146. Edward Elgar Publishing. 1997.
- Feyerabend, Paul. *Yönteme Karşı*. Çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: Ayrıntı, 2020.
- Garnett Robert. "Paradigms and pluralism in heterodox economics", *Review of Political Economy*, 18 no 4, (2006):521-546.

- Gräbner Claudius and Birte Strunk, "Pluralism in Economics: Its Critiques and Their Lessons," *Journal of Economic Methodology* 27, no. 4 (2020): 1-19.
- Hands, D. Wade. "Did Milton Friedman's Positive Methodology License the Formalist Revolution?" In *Methodology of Positive Economics: Reflections on the Milton Friedman Legacy*, Editör Uskali Mäki, 143-164. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Hands, D. Wade. "The Many Faces of Unification and Pluralism in Economics: The Case of Paul Samuelson's Foundations of Economic Analysis". *Studies in History and Philosophy of Science*, 88, (2021): 209-219.
- Hermann-Pillath Carsten. "On the ontological foundations of evolutionary economics". İçinde *Evolutionary Economics: Program and Scope*. Editör Kurt Dopfer. 89-140. Boston: Kluwer Academic, 2001.
- Hodgson, Geoffrey, Uskali Mäki and Donald McCloskey. "A Plea for a Rigorous and Pluralistic Economics." *American Economic Review*, 82 no 2 (1992): xxv.
- Kuhn, Thomas. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Kırmızı 2021.
- Lakatos, Imre, "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes". İçinde *Criticism and the Growth of Knowledge*, Ed. I. Lakatos & A. Musgrave, Cambridge University Press, 1970.
- Lawson Tony. *Economics and Reality*. London: Routledge, 1997.
- Lawson Tony. *Reorienting Economics*, London: Routledge. 2003.
- Lawson Tony. "Reorienting economics: on heterodox economics, themata and the use of mathematics in economics", *Journal of Economic Methodology* 11 no 3 (2004):329-40.
- Lawson Tony, "The Nature of Heterodox Economics," *Cambridge Journal of Economics*, 30 no 2, (2006): 483-507.
- Lawson Tony. "Ontology, Modern Economics, And Pluralism". İçinde *Economic Pluralism*, Editörler Robert Garnett, Erik Olsen ve Martha Starr, 99 - 113. London: Routledge, 2010.
- Lawson Tony. "Mathematical Modelling and Ideology in the Economics Academy: Competing explanations of the failings of the modern discipline?", *Economic Thought*, 1 no 1, (2012): 3-22.

- Lawson Tony. "What Is This School Called Neoclassical Economics". *Cambridge Journal of Economics*, 37, (2013): 947-983.
- Lee, Frederic. "The Pluralism Debate in Heterodox Economics", *Review of Radical Political Economics*, 43 no 4, (2009): 540 –551.
- Masterman, Margaret, "Paradigmanın Doğası", İçinde *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin İncelenmesi*, Ed. I. Lakatos ve A. Musgrave, çev. Hüsamettin Arslan, 70-110, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1992.
- McCloskey, Deirdre N. *Knowledge and Persuasion in Economics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Milonakis Dimitris. "Neoclassical economics". İçinde *The Elgar Companion to Marxist Economics*, Editörler Ben Fine, Alfredo Saad-Filho, ve Marco Boffo, 246-252, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012.
- Sent, Esther-Mirjam , "Pleas for Pluralism", İçinde *Real World Economic. A Post-Autistic Reader* Ed. Edward Fullbrook, 177 – 184. London, 2006.
- Van Bouwel Jeroen. "Towards a Framework for Pluralism in Economics." *Post-Autistic Economics Review*, 30 no 3 (2005).